

Intervenció arqueològica a la carretera de Soses a Aitona. 1994

JOSEP BENSENY I GEA

La serra de Gebut que s'aixeca sobre la primera terrassa del riu Segre entre els pobles de Soses i Aitona és especialment coneguda per la riquesa del seu patrimoni arqueològic. És un lloc privilegiat on més de cinquanta anys de treballs arqueològics (prospeccions, excavacions, publicacions, etc.) han permès conèixer el seu potencial arqueològic. L'any 1980 Josep Ignasi Rodríguez Duque va recollir tota la informació de treballs anteriors i va prospectar la zona, com a part de la seva tesi de llicenciatura, la qual posteriorment passaria a formar part de la carta arqueològica del Baix Segre.

S'hi coneixia les restes d'un petit assentament de l'edat del bronze, datable entre els anys 1200 i 650 aC, a manca de més estudis, conegut amb el nom de Roques de Gebut o Gebut-R, amortitzat posteriorment per l'assentament d'una vil·la romana. Prop d'aquest assentament hi ha un poblat de l'època de l'ibèric ple conegut com Gebut-A, que va ser objecte d'una excavació els anys 1941 i 1942, dirigida pel senyor J. A. Tarragó Pleyan, on es descobrí únicament la planta sencera del poblat. L'any 1987 es va fer la neteja i la consolidació del jaciment. Aquest presenta un grup d'habitatges de planta rectangular arrencats al llarg de dos carrers, enllosats amb pedres planes sense treballar, amb una cisterna central. A la part nord-oest presenta una petita elevació, també amb habitatges rectangulars, formant el que seria una mena d'acròpoli; la vessant oest conserva restes d'una fortificació feta amb pedres grans, que tanquen la zona més accessible del poblat. Aquest jaciment, situat al sud de l'assentament medieval del mateix nom, va tenir continuïtat en una vil·la romana, anomenada Gebut-B, situada ben a prop del primer, al peu d'una petita taula rocosa, on també es van fer diversos sondejors, mentre es feia l'excavació ja esmentada del poblat ibèric (1941-1942). Els anys 1978 i 1979, la Secció d'Arqueologia de l'IEI va fer la neteja d'uns *lacus* apareguts en fer unes explanacions agrícoles, unes estructures que foren destruïdes immediatament després de fer els esmentats treballs. L'any 1950 el doctor Maluquer publica

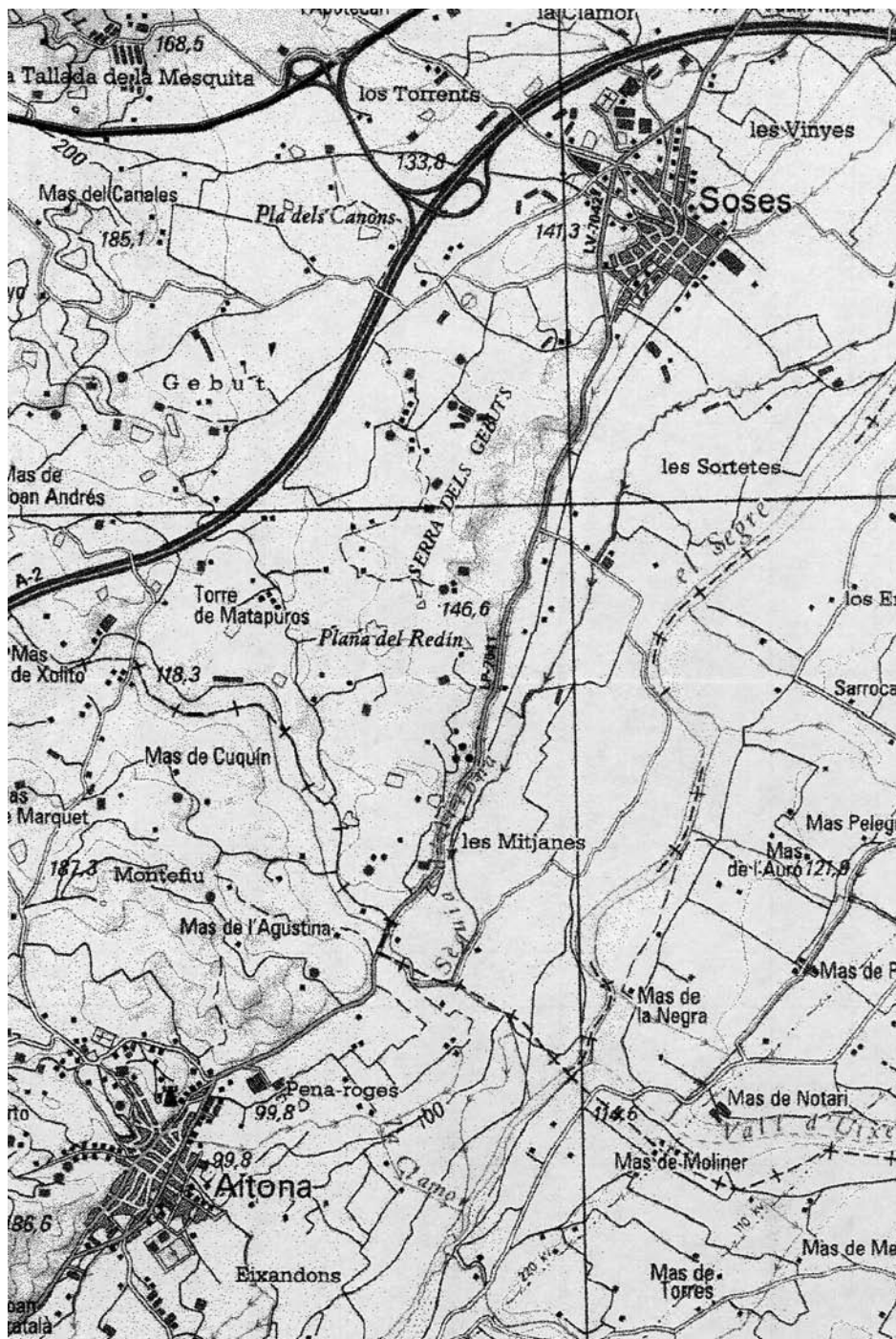

Figura 1. Situació de la serra de Gebut

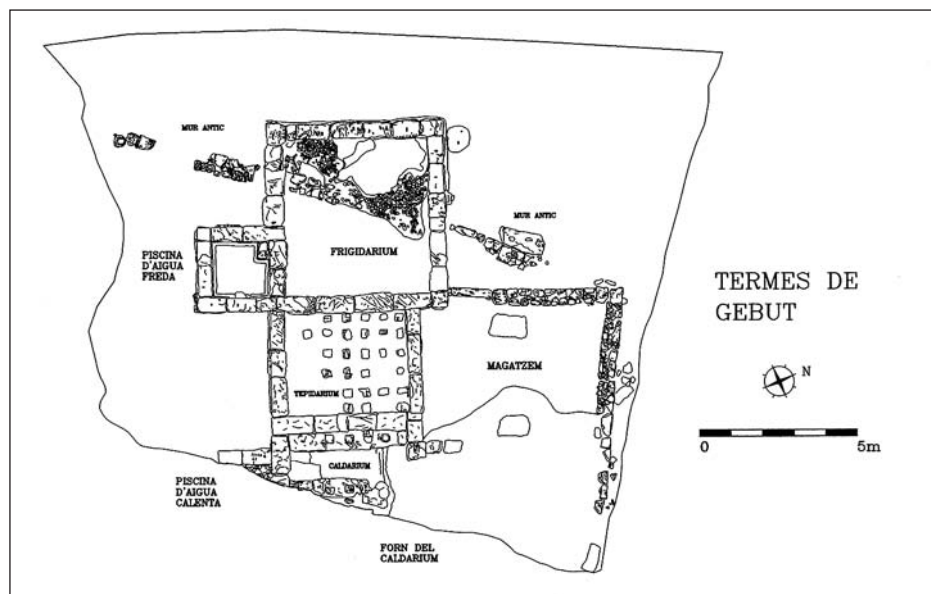

Figura 2. Termes de la vil·la romana de Gebut

una notícia sobre un collar d'or d'època ilergeta, de tradició fenícia (MALUQUER, 1950) trobat en un altre poblament ibèric anomenat la Valleta del Valero, situat en un tossal més al nord del que hem citat abans. Enmig d'aquestes dues zones s'aixeca el castell de Gebut, que conserva les restes d'una fortificació islàmica, mentre que en la partida situada al pla que s'estén al seu peu, anomenada l'Esglesieta, apareixen nombrosos materials. Molt a prop d'aquesta partida, en direcció a Soses, es tenen notícies que l'any 1964, en aplanar uns camps per dedicar-los al conreu d'horta, situats prop de la coneguda Farmàcia dels Moros, aparegueren diverses sepultures d'inhumació, fetes amb grans lloses de pedra.

Com es pot veure, la serra de Gebut conservava l'evolució dels assentaments des de l'edat de bronze fins al final de l'època medieval, moment en què va ser abandonat. Aquest envejable patrimoni arqueològic, malauradament s'ha anat perdent en els darrers trenta anys, sense que mai s'hagi pogut desenvolupar un projecte global que hauria permès establir l'evolució del poblament. La causa d'aquesta destrucció ha estat bàsicament la modernització de les explotacions agràries.

Amb motiu de les obres d'eixamplament i millora del traçat de la carretera de Soses a Aitona el novembre de 1993 els Serveis Territorials del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Lleida a partir de la informació que hi havia sobre els jaciments arqueològics documentats a la Carta Arqueològica del Segrià (concretament els situats entre les dues localitats abans esmentades), va trametre un informe a la Diputació de Lleida sobre els jaciments afectats per la construcció de la nova carretera de Soses a Aitona on s'especificaven les accions

que s'havien de dur a terme en cada cas, per tal de protegir el patrimoni susceptible de ser afectat. Tenint present aquest informe, la Diputació de Lleida va encarregar la realització d'uns sondejos de la zona afectada per la carretera, amb la finalitat de poder verificar les dades recollides en la carta arqueològica, la rellevància i l'estat de conservació de les restes, les accions definitives a emprendre i la valoració econòmica de la intervenció.

Els sondejos arqueològics van permetre localitzar tres jaciments: unes termes romanes, el poblat medieval de Gebut i un poblat ibèric tardà.

LES TERMES ROMANES

Situades al peu de l'extrem occidental de la serra de Gebut, sota el lloc on se situava la desapareguda vil·la romana, van aparèixer les restes d'unes termes, bastant malmeses a causa de l'escassa profunditat a la qual es trobaven i al fet que un abancament havia seccionat l'extrem est de l'edifici. Tanmateix se'n va poder determinar el funcionament. La planta segueix una orientació est-oest. En l'extrem oest se situa el frigidari compost per dos cossos rectangulars, una sala i una piscina que se li adossa en el mur sud. La sala conservava part del paviment d'*opus signinum* disposat sobre un pre-paviment de grava, mentre que la piscina va aparèixer sota un primer paviment d'*opus signinum* que l'amortitzava a una cota que unificava els dos àmbits, i després d'un estrat de farciment amb algunes restes d'estuc pintat. Aquesta piscina conservava en molt bones condicions un esglaó i el revestiment que la impermeabilitzava, amb la seva mitja canya.

Seguidament, en el centre de l'edifici hi havia el tepidari. En aquesta sala, excavats un primer estrat de farciment –que contenia fragments de bipedal, algun dels quals reconstruït sencer, i nombrosos *tubuli*– i un segon estrat de cendres, va aparèixer un paviment d'*opus signinum* sobre el qual descansaven uns pilars de pedra, ben disposats en quadrícula, seguint un mòdul de 60 x 60 centímetres que es correspon al dels bipedals, del que devia ser l'hipocaust. Sobre aquests pilars es devien assentar els bipedals que formaven el paviment de la sala, sense que es pugui determinar si disposaven d'algun tipus de recobriment. A més, la presència dels *tubuli*, alguns dels quals encara tenien restes del clau de ferro, permet plantejar la hipòtesi que aquesta sala tingués un tabic interior, al qual correspondrien els fragments trobats de totxo massís d'uns 3 centímetres de gruix, formant una cambra de l'amplada dels *tubuli*, els quals devien fer de topall, mentre que els claus devien fer d'anclatge al mur.

En l'extrem est de l'edifici, perdut en la seva major part, hi havia el caldari. Aquest es devia compondre, igual que el frigidari, de dues parts: una sala i una piscina. De la piscina tot just es conserven dos blocs d'un mur que indiquen la presència d'un cos adossat al mur del caldari, per tant se'n planteja l'existència com una hipòtesi a partir de la simetria que devia guardar amb el frigidari. En la part conservada de caldari sota estrats semblants als del tepidari, va aparèixer

el forn amb un paviment d'*opus signinum* entre dos murs de grans blocs d'arenisca, sobre cada un dels quals s'assentava una filada de pilars de pedra amb el mateix mòdul que a l'hipocaust; tanmateix aquests pilars marcaven una lleugera inclinació que feia intuir la presència d'una volta, de la qual tan sols es conservava una petita resta amb totxos sobreposats en un dels pilars. Per simetria cal suposar que el forn devia disposar d'una segona cambra com aquesta, i que a més es devia comunicar amb l'hipocaust del tepidari, i probablement amb la piscina del caldari.

Finalment, un mur de factura grollera comparat amb les estructures que acabem de descriure tanca un espai en la cara nord de l'edifici, el qual s'hauria de relacionar amb el manteniment del funcionament de les termes, ja que és el lloc per on s'accedeix a la boca del forn, i a més en el seu interior van aparèixer importants estrats de cendres. Aquesta mena de cobert adossat a les termes, presenta dos grans blocs de pedra clavats a terra, encara que originalment devien ser tres, alineats en l'eix central de l'edifici, que devien constituir el fonament duns pilars, probablement de fusta, sobre els quals devia descansar part de l'estructura del sostre.

És interessant el fet que aquest edifici estigués amortitzant un mur que devia formar part d'alguna construcció anterior a l'edificació de les termes, la qual caldria relacionar amb un parell de llars aparegudes en la zona nord-oest de l'exterior de les termes i potser també amb els materials ibèrics i alguna campaniana apareguts en estrats de farciment. La proximitat de la carretera no va permetre ampliar l'excavació per tal de corroborar si vessant amunt, en un lloc no afectat per la construcció de les termes, es conservaven les restes d'un poblat ibèric tardà, el qual, per proximitat hauria significat la continuïtat cronològica del poblat de Gebut A, ja que la seva població probablement es devia traslladar al pla.

La cronologia de les termes, si tenim en compte els materials apareguts, sobretot en estrats de l'interior de l'edifici i en el paviment d'*opus signinum* que amortitzava la piscina del frigidari, indiquen un context del segle I al III dC.

EL POBLAT MEDIEVAL DE GEBUT

Situat al peu del castellet de Gebut en una partida de terme de Soses anomenada actualment l'Esglesieta, encara que en alguna cartografia encara apareix amb el topònim de «Mesquitilla», es van poder localitzar les restes arqueològiques del darrer assentament de la serra de Gebut. Les restes van aparèixer al llarg de 500 metres i es van excavar 4 sectors que representaren una superfície d'uns 2.200 metres quadrats.

En el sector 1 es va documentar un conjunt d'estructures de difícil interpretació a causa del seu mal estat de conservació. Es tracta bàsicament d'un mur d'uns 50 metres de llarg que delimita un espai entre aquest mur i la sèquia de Gebut. En aquest espai van aparèixer altres estructures incompletes a causa del seu arrasament, de les quals cal destacar la situada més al nord del sector 1. Aquesta, for-

mada per grans blocs rectangulars, encara que sense treballar, es trobava just al davant i seguint l'alineació d'un mur de contenció de la sèquia d'uns 4,5 metres d'alçària, construït amb carreus de pedra lligats amb argamassa, que presenta lleugers esglaonaments. Aquest fet permet com a molt, plantejar la hipòtesi que en aquest indret, en època medieval hi devia haver algun tipus de construcció hidràulica, difícil de determinar a partir de les estructures conservades.

En el sector 2 i 4 van aparèixer les principals restes del poble medieval de Gebut.

El sector 4 es correspon exclusivament a un edifici de planta rectangular de 19 metres de llargada i 10 d'amplada, orientat de nord-nord-est a sud-sud-oest. Sabem que al seu interior hi havia diferents estructures, algunes de les quals arrasades i de difícil interpretació com són alguns fragments de mur. Tanmateix es conservaren al lloc els fonaments d'almenys tres estructures, de les quals una consistia en un bloc de pedra circular clavada a terra, que devien correspondre a fonaments o a les bases d'unes columnes, de les quals dins l'edifici tan sols se'n va poder recuperar una de pedra d'uns 2 metres de llarg. Paral·leles al mur est de l'edifici, a una distància de 3 metres que és equivalent a la distància que devien tenir entre si, i tenint en compte que l'edifici devia fer uns 10 metres d'amplada, podem suposar que hi havia dues fileres de columnes que devien partir la nau de l'edifici en tres parts. També dins l'edifici en el seu angle sud-oest, sobre el mur que donava a la sèquia es conservà un safareig fet de pedres i argamassa i revestit en l'interior, que en origen devia funcionar ran de paviment.

El sector 2, situat a continuació d'aquest edifici i localitzat en un bancal rebaixat a una cota inferior de vora un metre i, per tant, més afectat que l'anterior, presentà dues fases clarament diferenciades. La més antiga devia correspondre a un conjunt d'edificis dels quals s'havia perdut part dels murs, que probablement constituïen part del poble medieval. La més moderna devia comportar l'amortització d'aquests edificis i la reutilització d'aquest espai com a necròpoli. Aquesta, igual que els edificis de la fase anterior, també va sofrir una important destrucció. Sense haver documentat cap tipus d'estructura, els enterraments tan sols conserven el fons de la fossa amb l'esquelet, el qual en alguns casos s'havia perdut parcialment. Els enterraments estan orientats amb el cap al sud-oest i els peus al nord-est i amb l'esquelet enterrat dorsalment, les extremitats superiors sobre la pelvis i les extremitats inferiors esteses. Ens trobem, doncs, amb un ritual d'enterrament propi del món cristià.

La primera dada poblacional que destaca és la baixa edat de mort. La majoria dels individus adults són joves amb un percentatge elevat d'individus infantils i adolescents. El cas més paradigmàtic de la necròpoli en aquest sentit, seria l'enterrament 6 amb l'esquelet d'una mare jove amb un infant d'uns 3 o 4 anys. Ens trobem, doncs, amb molts individus amb un grau divers de sinostosi entre les epífisis i les diàfisis dels ossos llargs, a més de la poca notorietat que presenten els desgastaments dentaris, si bé aquest fet seria també més directament relacionable amb els hàbits culturals.

Pel que fa a patologies, no s'han apreciat lesions traumàtiques i, a falta de l'es-

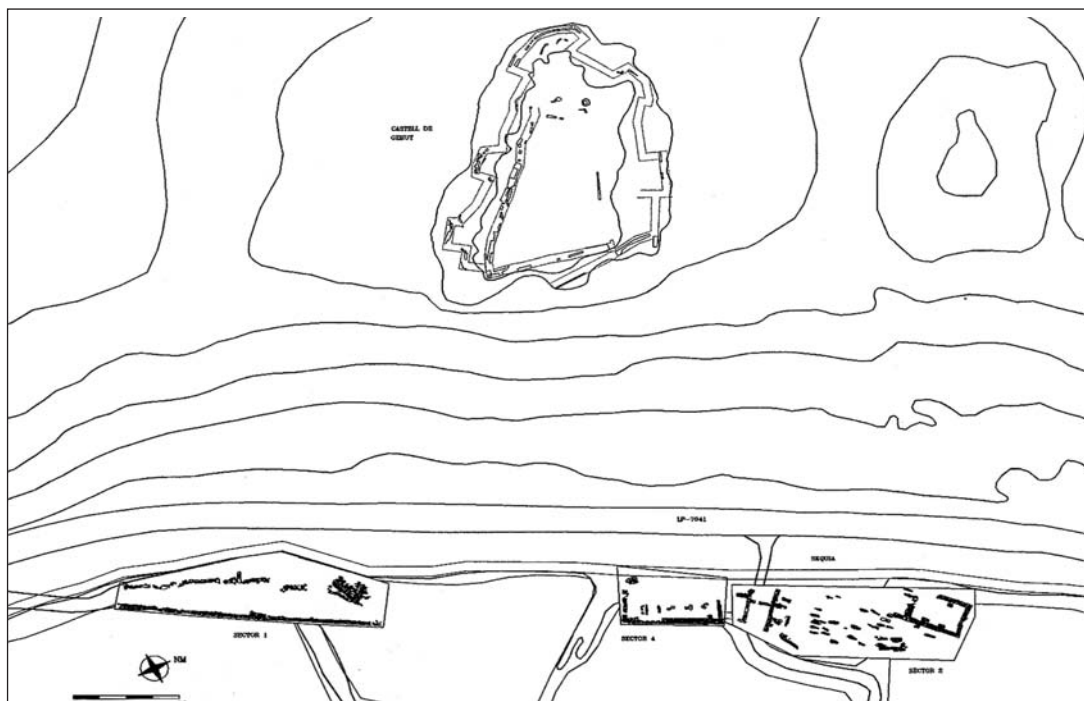

Figura 3. Castell de Gebut (a dalt) i sectors 1, 4 i 2 (a baix)

tudi de patologies, citarem una forta artrosi degenerativa que afecta l'extrem distal de la tibia esquerra i els metatarsians de l'individu Es-5b que es tradueix en un soldatge de tot el conjunt; l'estèrnium de l'individu Es-15 presenta un defecte dels centres d'ossificació que comporta l'aparició d'un foramen en el cos esternal i l'eixamplament d'aquest. D'altra banda s'aprecia un nombre indeterminat de càries.

Com s'ha indicat, els individus semblen presentar una edat de mort força baixa; aquest fet es fa encara més palès en la zona sud-oest de la necròpoli on, a més, es dona la concentració més gran d'enterraments, concentració que tant es manifesta en superfície com en alçada. És evident que una vegada fetes les anàlisis per definir perfectament la població podrem trobar la resposta a aquest fet; no és, però, massa aventurat indicar que una de les possibles causes que ens podrien portar a aquesta situació seria l'existència d'alguna malaltia infecciosa, o de dèficits nutricionals severos. Una altra dada que es desprèn d'una primera observació dels esquelets és que a la majoria els atribuïm sexe femení.

Finalment, el sector 3, uns 100 metres més al nord, en un indret anomenat la Botiqueria dels Moros, es va poder excavar part d'una altra casa de planta rectangular, compartimentada en dos àmbits, un dels quals presentava una llar de foc formada per dues pedres sorrenques rectangulars als laterals i una llosa calcària a terra.

És probable que el poble de Gebut s'estengués des dels edificis del sector 2

fins a aquest del sector 4, i que ocupés la falda de la serra de Gebut, per sota del lloc on passava la sèquia. L'espai intermedi entre aquests dos sectors devia haver estat destruït totalment pels rebaixos dels camps.

El terme de Gebut apareix documentat per primer cop l'any 1148, anomenat Término de Labud, juntament amb el de Corbins, com a límit del territori de la ciutat de Lleida que es reparteixen Ramon Berenguer IV i el comte Ermengol d'Urgell.

Els inicis i la consolidació d'aquest nucli habitat es deu probablement al castell de Gebut. La seva planta respon a aquest tipus de fortificació andalusina, que s'adapta a la formació rocosa trapezoïdal sobre la qual s'assenta. Té forma rectangular, amb torres cantoneres als flancs i a la part central dels seus costats llargs, tot això datable, juntament amb el material que hi apareix en superfície, a finals del segle X.

La constitució d'un nucli d'hàbitat important a partir d'una petita torre o fortificació, al voltant de la qual es desenvolupa un nucli habitat, respon clarament al mateix esquema aparegut a les poblacions properes de Soses, Aitona i Seròs. Caldria destacar també, com a fet comú en aquestes poblacions, i també en el cas de Gebut, la posició no central que ocupa el temple cristià respecte del castell, a diferència del que succeeix en aquells nuclis creats ran de la colonització feudal. L'explicació segurament cal trobar-la en l'alt nombre de musulmans que devien restar en aquestes contrades fins a les persecucions oficials del segle XVI.

Pel que fa a l'època cristiana, Gebut manté la població musulmana i la seva estructura de cim i vessant, amb la fortificació ocupant el punt més alt i amb un hàbitat extens a la falda del turó. Tanmateix veiem com, tot i tenir un bon nombre de pobladors al segle XII, no pogueren superar les crisis baixmedievales del segle XIV. Gebut apareixerà per darrer cop en un fogatge l'any 1358; més concretament, sabem que el juliol de l'any 1460, durant el decurs d'una inspecció del visitador de l'orde de l'Hospital, Joan d'Arlenda, aquest ens descriu l'estat de l'indret de la manera següent: «Anthonius de Annia comendador de Gebut non est in dicta comanda et dicta comanda seu locum et castrum prius sit tali in totum derructum et non sunt nisi quatuor vel quinque habitatores sive vassalli qui non serent dare aliquam rationem de valore dicte comanda...»

El poblat, però, encara mantindria una minsa població fins al segle XVI i, força temps després (segle XVIII), desaparegut ja el seu darrer habitant, encara es mantenia en peu la seva església, tot i que fora de tot funcionament.

L'edifici del sector 4 podria haver estat genèricament la mesquita de Gebut edificada vora l'hàbitat que es va consolidar al peu del castell corresponent a les restes d'estructures dels edificis de la fase més antiga del sector 2. Aquesta estructura es mantindria fins la fase moderna del sector 2, és a dir, el moment en què part de la zona d'hàbitat propera a la mesquita, probablement consagrada com a església, és amortitzada i reutilitzada com a necròpoli cristiana. La cronologia d'aquest esdeveniment caldria situar-la, probablement, al segle XVI, al voltant de l'any 1526, que és el moment en què es produeix la conversió massiva dels pobles d'Aitona i

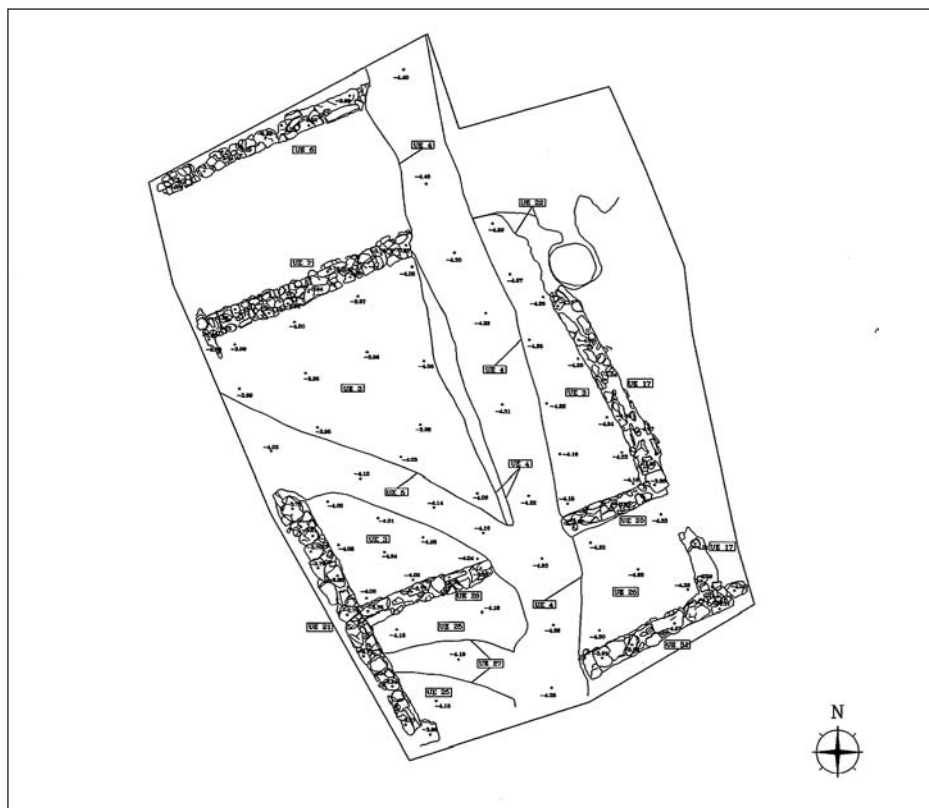

Figura 4. Poblament ibèric de la Valleta del Valero

Seròs. Tanmateix, l'estudi dels materials arqueològics ens indica que el poblament de Gebut no va més enllà de finals del segle XIV, fet que coincideix amb la cronologia del darrer fogatge de Gebut, i amb el fet que els censos posteriors indiquen que cristians i moriscos terratinents a Gebut viuen en pobles propers.

EL POBLAT IBÈRIC DE LA VALLETA DEL VALERO

Al peu de la serra de Gebut sota el tossal que li dóna el nom, en el qual ja s'havia documentat la presència de restes ibèriques, un sondeig fet a uns tres metres de profunditat respecte de la carretera va permetre de localitzar les restes d'un jaciment ibèric. S'hi va fer una excavació d'uns 80 metres quadrats, amb la finalitat de caracteritzar el jaciment, sense abraçar tota la seva possible extensió, ja que per la seva profunditat no es veia afectat per la carretera.

Fortament seccionada per dues barranques, es va documentar una casa de planta rectangular de 53 metres quadrats, dividida en dos àmbits útils de 28 me-

tres quadrats i 10 metres quadrats, respectivament, construïda amb murs de pedra lligada amb argila, i amb un nivell d'ús sobre el qual van aparèixer una llar de foc i diversos materials arqueològics (fragments de tenalla de diversos tipus, de plats, una vora d'Oinochoe i fragments de vora de Kalathos). A més cal destacar la presència de quatre fragments d'imitació de vernís negre, de producció local, datable al segle II aC, set fragments d'imitació de terra sigil·lada aretina, ceràmica importada als voltants del canvi d'era, un fragment de vora de campaniana B, un fragment informe de campaniana A i una moneda de bronze indeterminada. Tot aquest conjunt de materials ens indica un horitzó cronològic ibèric tardà que podria anar del segle II aC fins al segle I dC.

En aquest cas, a tall d'hipòtesi, es devia produir també un procés semblant al comentat anteriorment amb les restes ibèriques anteriors a les termes. Les primeres fases del poblament ibèric de la Valleta del Valero es van donar al capdamunt de la serra, mentre que la fase final, marcada com és habitual per una forta presència romana, es va desplaçar al peu de la vessant.

La presència de dos assentaments ibèrics tan pròxims a menys de 2 quilòmetres l'un de l'altre, no ens ha de semblar estrany, almenys en el Baix Segre, on ja des de l'edat del bronze, s'observa una alta densitat de poblament, probablement a causa de l'alta capacitat de sustentació del medi en aquesta zona de la ribera.

BIBLIOGRAFIA

- GARCÍA BIOSCA, J. E. Gebut: de mudèjars a moriscos en terres del baix Segre. Lleida. (Treball en curs)
- PITA MERCÉ, R. (1951) «Localizaciones arqueológicas del Bajo Segre». A: *Ampurias*, XII (1951).
- CAS (1988) *Carta Arqueològica del Segrià. Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988. 2 vol.
- Maluquer de Motes i Nicolau, J. (1950) «El collar ilergeta de la Valleta del Valero». *Zepirus* (1950), núm. 1.
- PITA MERCÉ, R. (1951) «Localizaciones arqueológicas del Bajo Segre». A: *Ampurias*, XIII, p. 53-54.
- PITA MERCÉ, R. (1953) *Noticiario arqueológico hispánico*, III-IV (1953), p. 212.
- PITA MERCÉ, R. (1958) «DATOS arqueológicos ilerdensis vi». *Ilerda*, XXII (1958), p. 37.
- PITA MERCÉ, R. (1964) . A: *Actas del VI CAN, Sevilla-Málaga, 1963*. Zaragoza: Secretaria General de los Congresos Arqueológicos Nacionales, 1964, p. 372.
- RODRÍGUEZ DUQUE, J. I. (1980) *Materiales para una carta arqueológica del Bajo Segre*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1980. (Tesi de llicenciatura inèdita)